

Wieś bez rolników? O strukturze społeczno-zawodowej wsi i jej przestrzennym zróżnicowaniu.

Maria Halamska

CENTRUM EUROPEJSKICH
STUDIÓW REGIONALNYCH I LOKALNYCH
UNIwersytet Warszawski

Seminarium EUROREG UW
17 marca 2016 r.

Definicja wsi i europejska rzeczywistość

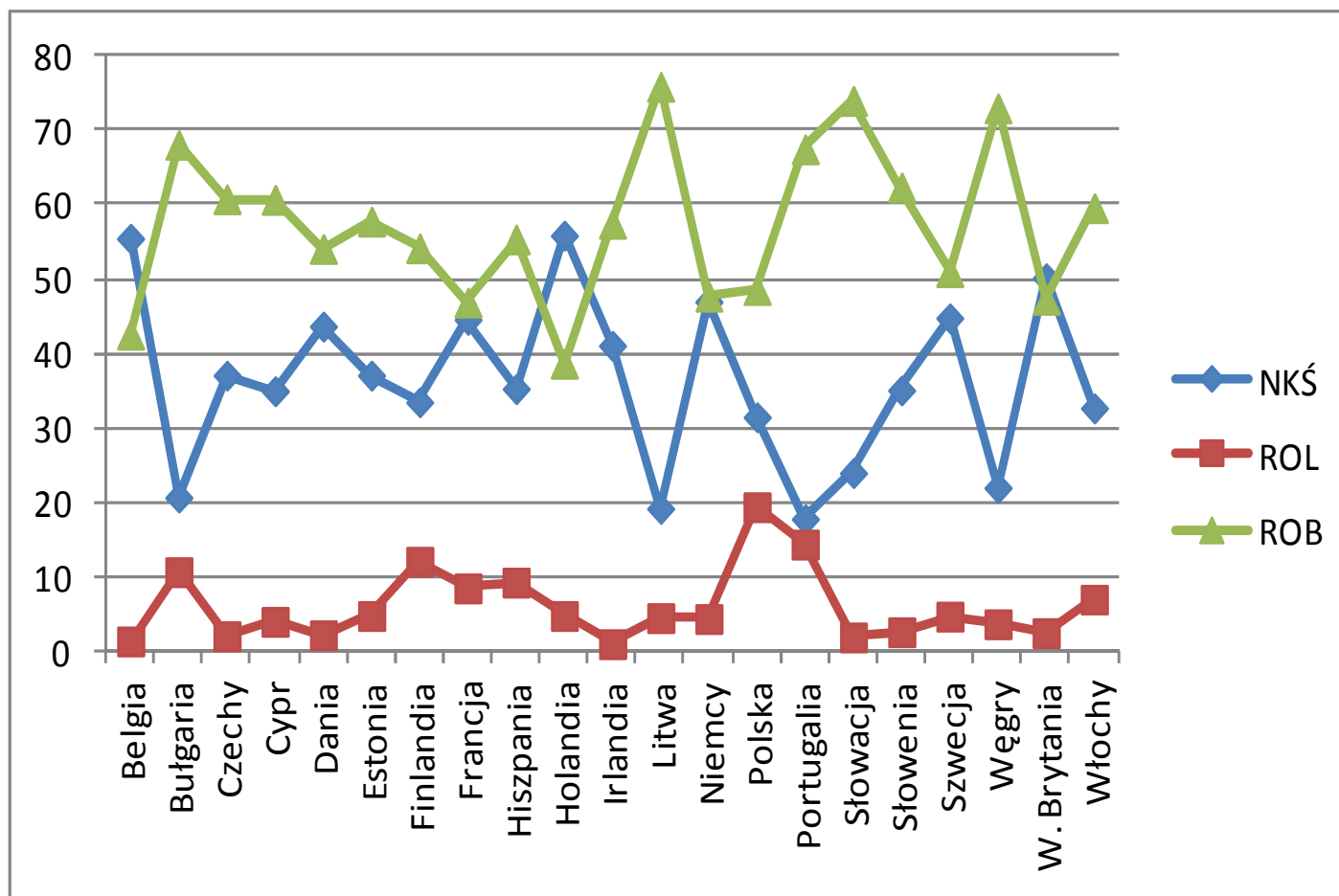
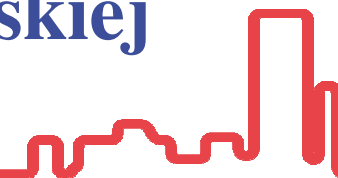
Wieś, obszary wiejskie można „... opisać następującymi cechami:

- *specyficzny otwarty krajobraz,*
- *stosunkowo niska gęstość zaludnienia,*
- ***przewaga ludności związanej z gospodarką rolną i leśną,***
- *tradycyjny styl życia (bliski naturze) i zwyczaje,*
- *ekstensywne użytkowanie ziemi (przede wszystkim rolnicze i leśne),*
- *rzadka zabudowa i rozproszone osadnictwo,*
- *większość mieszkańców uważa, że mieszka na wsi.”*

(Bański, 2011, s.41).

Struktura społeczno zawodowa wsi europejskiej

(opracowanie własne na podstawie ESS 2010)

Analiza struktury społeczno-zawodowej krajów Unii Europejskiej w 2010 roku prowadzi do wniosku, że

*„... wieś europejska nie należy już do rolników: jakkolwiek by nie patrzeć, rolnicy nie są już grupą dominującą w żadnym kraju UE, choć ich udział waha się od prawie 20% (Polska) do 1% (Irlandia). (...) W większości (2/3) badanych krajów udział rolników jest mniejszy niż 5%. **Oznacza to zarazem, że w tych krajach rolnicy są najmniej liczną grupą zawodową na wsi.** W poszczególnych krajach wieś zdominowana jest albo przez zawody zaliczane do klasy średniej, albo zawody robotnicze.”*

(Halamska 2015)

W krajach najwyżej rozwiniętych struktura społeczna wsi nie różni się od struktury całego społeczeństwa. „Białą klasą średnią” dominuje w strukturze wsi brytyjskiej.

O znaczeniu badań nad strukturą społeczną ...

„Struktura zawodowa to **socjologiczna mapa społeczeństwa**, odzwierciedlająca poziom jego rozwoju ekonomicznego, rodzaj systemu gospodarczego, ustrój polityczny i stopień modernizacji stosunków społecznych” (Domański 2009:14); Struktura społeczna „charakteryzuje zawsze stan danego społeczeństwa, stanowi jego swoistą legitymację, zespół cech tożsamościowych, a jednocześnie jest elementem i czynnikiem sprawczym dynamiki społecznej” (Gilejko 2010: 17)

Badania nad strukturą społeczną w Polsce (historia, POLPAN)

... oraz strukturą społeczną wsi i jej specyfiką

Socjologia wsi: od struktury wioski do zróżnicowania rolników → wieś należy do chłopów/rolników; koncentracja na zróżnicowaniu rolników → struktura wioski = struktura rodzin → *dezagraryzacja* wsi i ...pytanie o jej strukturę społeczną nabiera nowej aktualności

Baza analizy: I etap projektu NCN „Struktura społeczno-zawodowa wsi i jej świadomościowe korelaty” nr 2013/11/B/HS6/01811

Baza danych badań PPGS 1991, 1995, „Diagnoza społeczna” 2003, 2009 oraz 2013 oraz baza danych badań Europejski Sondaż Społeczny 2010

Podział na grupy społeczno-zawodowe wg klasyfikacji zawodów GUS; wzoruje się ona na Międzynarodowej Klasyfikacji Zawodów (ISCO)

Tab.1. Struktura źródeł utrzymania ludności wiejskiej w latach 1991-2013.
Dane w %.

	Rok badania				
	PGSS 1991	PGSS 1995	DS 2003	DS 2009	DS 2013
Wielkość próby (N osób/gospodarstw domowych)	4214 osoby	3053 osoby	3961 GD	12 376 GD	12 355 GD
Udział próby wiejskiej	41,0%	37,4%	33,0%	33,0%	33,3%**
Pracownicze	29,9	23,8	28,7	42,1	43,6
Chłopskie (rolnicze)	22,0	22,2	11,3	14,1	13,2
Pracowniczo-chłopskie	25,0	21,4	11,3	-	-
Emerytura, renta	23,4	24,9	39,4	34,6	32,0
Praca na własny rachunek	0,2	4,9	5,0	4,8	4,8
Inne	0,0	3,2	4,2	4,3	4,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań Polski Generalny Sondaż Społeczny w latach 1991 oraz 1995 oraz Diagnoza społeczna 2003, 2009 i 2013.

Tab.2 Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej.
Dane w %.

Grupy społeczno-zawodowe	Rok i rodzaj badania					
	PGSS 1991		DS 2003		DS 2013	
	Udział razem	w tym samoza- trudnienie	Udział razem	w tym samoza- trudnienie	Udział razem	w tym samoza- trudnienie
Ludność wiejska						
0.Siły zbrojne;	0,0		0,4		0,4	
1.Menedżerowie, kierownicy, wyżsi urzędnicy;	0,4	0,0	2,5	0,7	2,8	0,4
2. Specjaliści;	1,8	0,0	6,6	0,1	9,3	0,3
3. Technicy i personel pośredni;	7,0	0,1	7,5	0,4	5,2	0,3
4. Urzędnicy, pracownicy biurowi;	3,3	0,0	5,2	0,1	4,7	0,1
5.Pracownicy usług osobistych, sprzedawcy;	6,5	1,8	8,8	2,1	10,9	1,6
6. Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy, rybacy;						
7. Robotnicy przemysłowi, rzemieślnicy;	46,4	0,0	37,7	0,1	27,4	0,2
8. Operatorzy maszyn i urządzeń;	16,4	2,9	15,5	2,0	22,5	2,2
9. Pracownicy przy pracach prostych;	7,8	0,8	9,0	0,4	9,5	0,7
	10,4	0,6	7,0	0,1	7,3	0,3
Pracujący na własny rachunek razem		6,2		6,1		6,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań Polski Generalny Sondaż Społeczny 1991 oraz Diagnoza społeczna 2003 i 2013

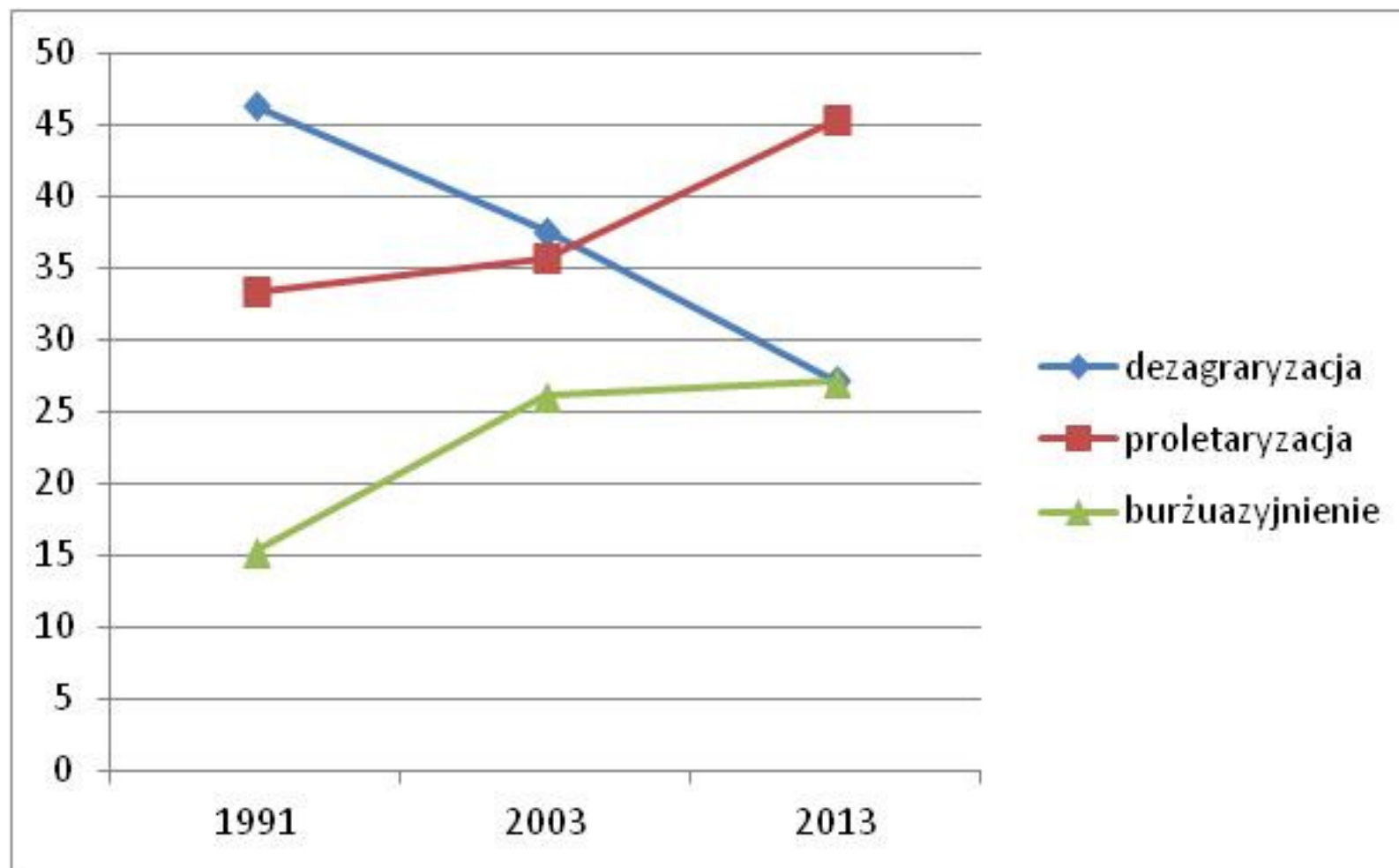
Tab.3 Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej na tle ludności Polski. Ujęcie uproszczone.

Segmenty struktury	1991	2003	2013	1991 = 100
Polska ogółem				
Rolnicy*	20,4	16,1	11,6	57
Robotnicy**	42,6	36,6	43,2	101
Klasa średnia***	36,7	47,9	44,5	121
w tym: „nowa”	27,7	38,9	37,2	134
„stara”	9,0	9,0	7,3	81
Ludność wiejska				
Rolnicy*	46,4	37,6	27,2	59
Robotnicy**	33,4	35,7	45,4	136
Klasa średnia***	15,3	26,1	27,1	177
w tym: „nowa”	9,1	20,0	20,9	230
„stara”	6,2	6,1	6,2	100

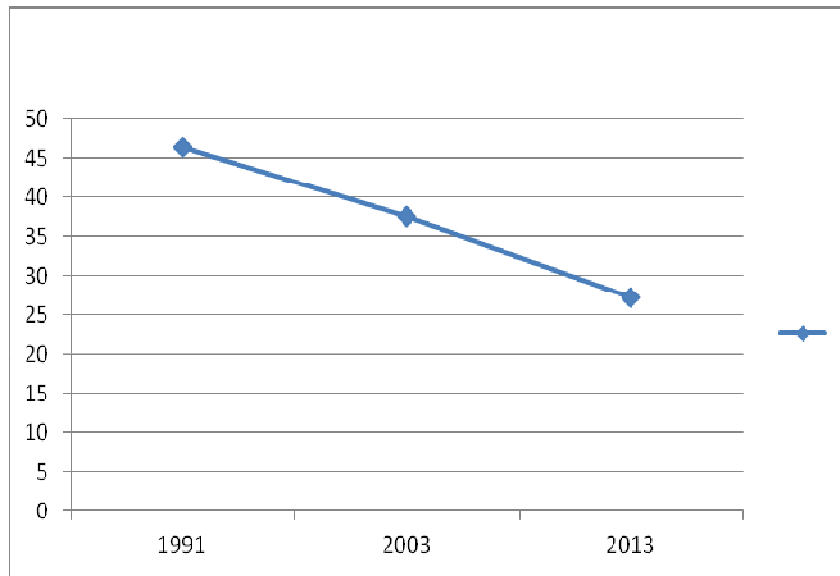
Legenda: * grupa nr 6 pomniejszona o samo zatrudnionych; ** grupy 5 oraz 6-9 pomniejszone o samozatrudnionych; ***grupy 1-4, pomniejszone o samozatrudnionych plus samozatrudnieni we wszystkich grupach.

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab. 2.

Wyk.1 Procesy zmian struktury społecznej wsi i ich dynamika

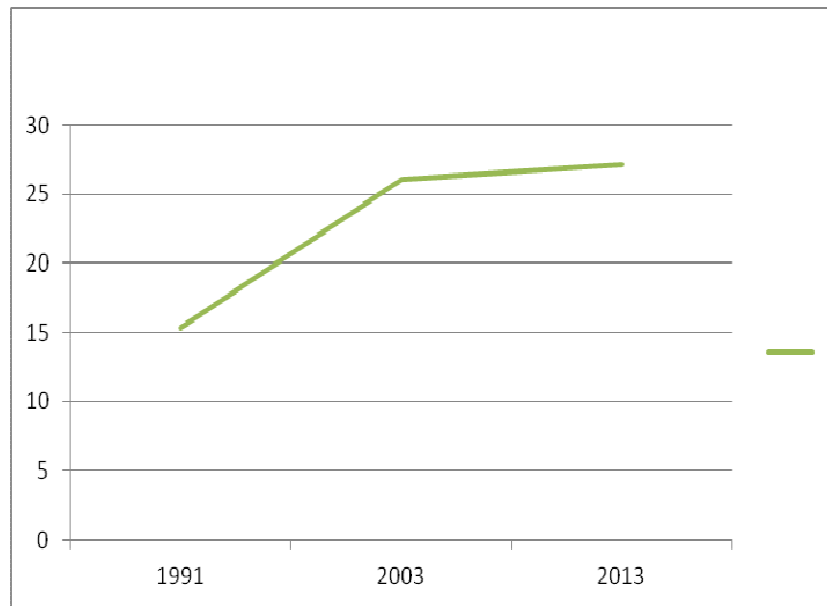

Proces dezagraryzacji

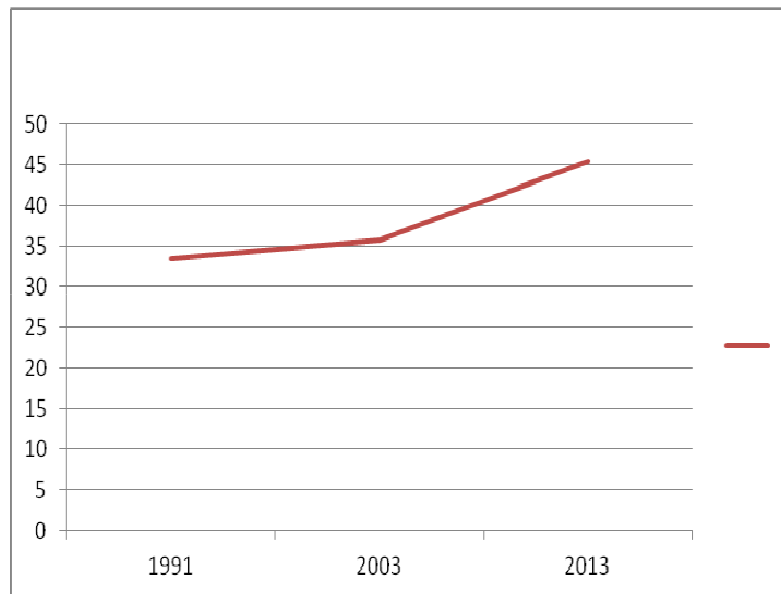
- udział rolników maleje; najsilniej na obszarach o zróżnicowanej gospodarce
- jednostajny w czasie spadek o 41 %, zmienny w przestrzeni
- mechanizmy:
 - samoeliminacja
 - burżuazyjnienie

Proces burżuazyjnienia/gentryfikacji

- nasycanie struktury wsi ludźmi o wyższych pozycjach w stratyfikacji społecznej/klasą średnią
- proces o najsilniejszej (o 77%) lecz zmiennej dynamice w czasie i przestrzeni
- dwie trajektorie:
 - wzrost wykształcenia/struktura gospodarki
 - *counterurbanization*

Proces proletaryzacji

- nasycanie wsi różnymi kategoriami robotników: **robotnicy z udziałem ponad 45% dominującym segmentem w strukturze polskiej wsi**
- dynamika: przyspieszenie po 2003, wzrost o 36 %; wzrost grupy robotników przemysłowych i rzemieślników oraz pracowników usług i sprzedawców

Procesy zmian: podsumowanie

- Dwa dominujące procesy zmian: dezagraryzacja/proletaryzacja oraz gentryfikacja
- Współzależność procesów w czasie: rozwinięte kraje Zachodu vs Polska

XX wiek				XXI wiek			
60.	70.	80.	90.	00	10		
Rozwinięte kraje Zachodu							
Polska							

Heurystyka procesu zmian : hipoteza *moyennisation*

Jakie ramy teoretyczne – wobec tezy o „śmierci klas” - powinna mieć analiza współczesnego społeczeństwa przemysłowego? Mendras: **klasowa analiza współczesnego społeczeństwa jest anachroniczna** : kosmograficzna wizja społeczeństwa w *La Seconde Révolution française 1956 – 1984* (1988)

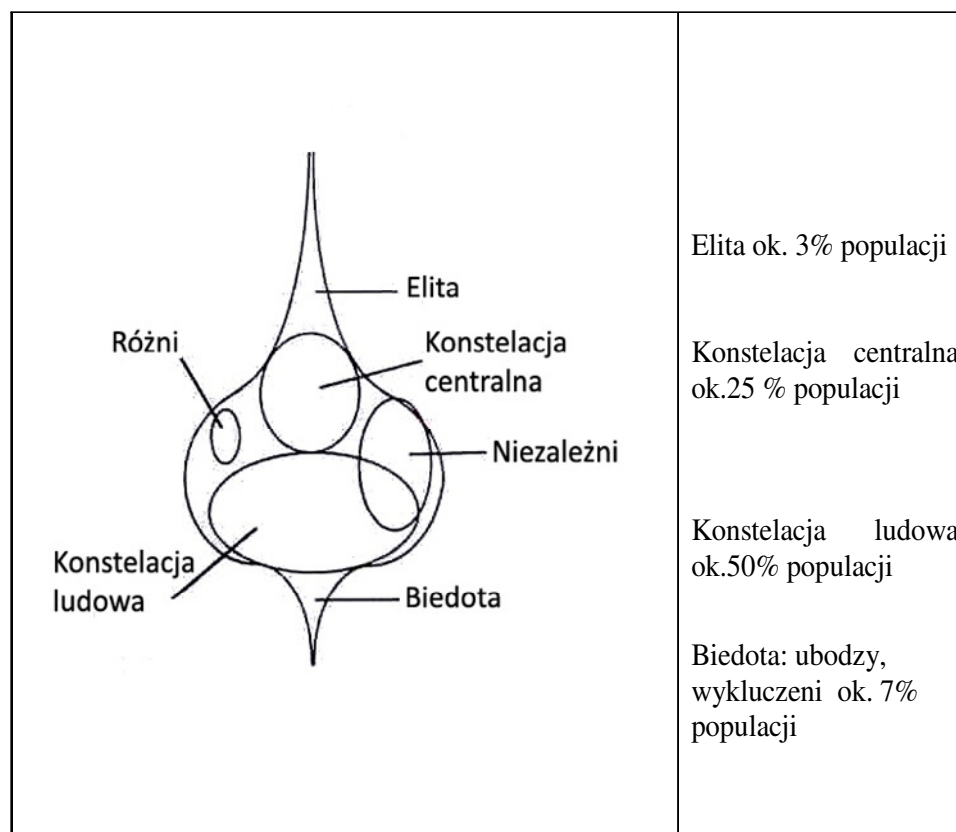
Podstawowy proces społeczny: *moyennisation*

Czy powstające zróżnicowanie społeczne wtłaczać w ramy już istniejących modeli czy w oparciu o empirię tworzyć nowe modele współczesnej rzeczywistości społecznej?

Czy mamy podstawy, by zastosować koncepcję Mendrasa do zmian w Polsce w okresie 1989-2013?

O przydatności koncepcji w społeczeństwie płynnej rzeczywistości: „grupy przejściowe”, prekariat, emancypacja kobiet

Kosmograficzna wizja społeczeństwa

Rys.1. „Bączek” – kształt struktury społecznej wg Henri Mendrasa (Mendras, 1997: 66)

Tab. 4 Ewolucja struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej na tle ludności Polski wg kosmograficznego modelu struktury społecznej.

	1991	2003	2013
Polska ogółem			
Konstelacja centralna*	27,7	38,9	37,9
Konstelacja ludowa**	63,0	51,0	54,8
<i>w tym rolnicy</i>	20,4	16,0	11,6
Niezależni ***	8,4	7,3	5,2
Inni ****	0,6	2,8	2,1
Ludność wiejska			
Konstelacja centralna	12,4	20,5	20,9
Konstelacja ludowa	81,3	73,3	72,6
<i>w tym rolnicy</i>	46,4	37,6	27,2
Niezależni	6,2	5,3	5,5
Inni	0,0	0,8	0,7

* konstelacja centralna: suma grup 1-4, pomniejszona o udział pracujących na własny rachunek; **konstelacja ludowa: suma grup 5 – 9, pomniejszona o udział pracujących na własny rachunek; ***niezależni: suma pracujących na własny rachunek w grupach 3-9; ****inni: pracujący na własny rachunek w grupach 1-2.

Źródło: opracowanie własne na podstawie tab.2.

Zróżnicowanie struktury społecznej wsi

Tu trzy rodzaje przestrzeni wiejskich:

- ukształtowanych przez procesy historyczne (zróżnicowania na poziomie regionów historycznych),
- ukształtowanych przez decyzje polityczne (zróżnicowanie na poziomie regionów administracyjno-politycznych) oraz
- wynikających z różnego poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego (obszary, wyodrębnione przy pomocy analizy charakteru gospodarki lokalnej).

Wybór tych poziomów analizy zróżnicowań struktury społeczno-zawodowej jest oczywiście arbitralny, ale nie pozbawiony racji merytorycznych.

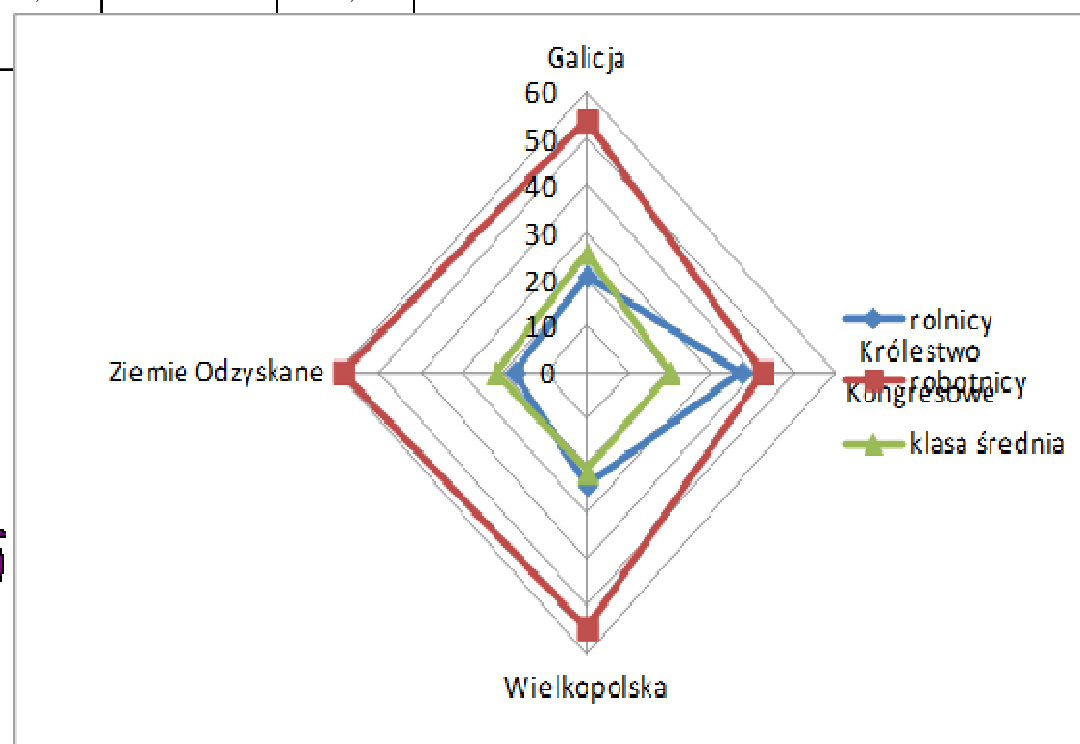
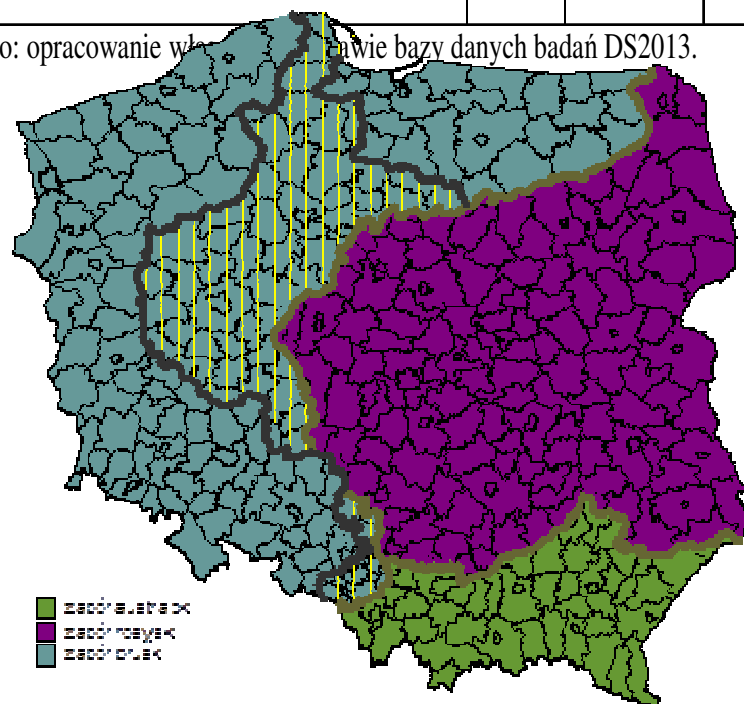
Regiony „historyczne”

Tab.5. Struktura społeczno-zawodowa wsi w 2013 roku wg regionów historycznych

Segmenty społeczno-zawodowe	Wieś	Regiony historyczne			
		Galicja	Królestwo	Wielkopolska	ZO
2013					
1. „Nowa klasa średnia” (grupy 1- 4)	22,0	25,8	19,9	21,1	22,0
2. Rolnicy (grupa 6)	27,4	20,5	37,2	24,0	17,3
3. Robotnicy i fizyczni pracownicy usług (grupa 5 i 7-9)	50,2	53,6	42,4	54,5	58,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie bazy danych badań DS2013.

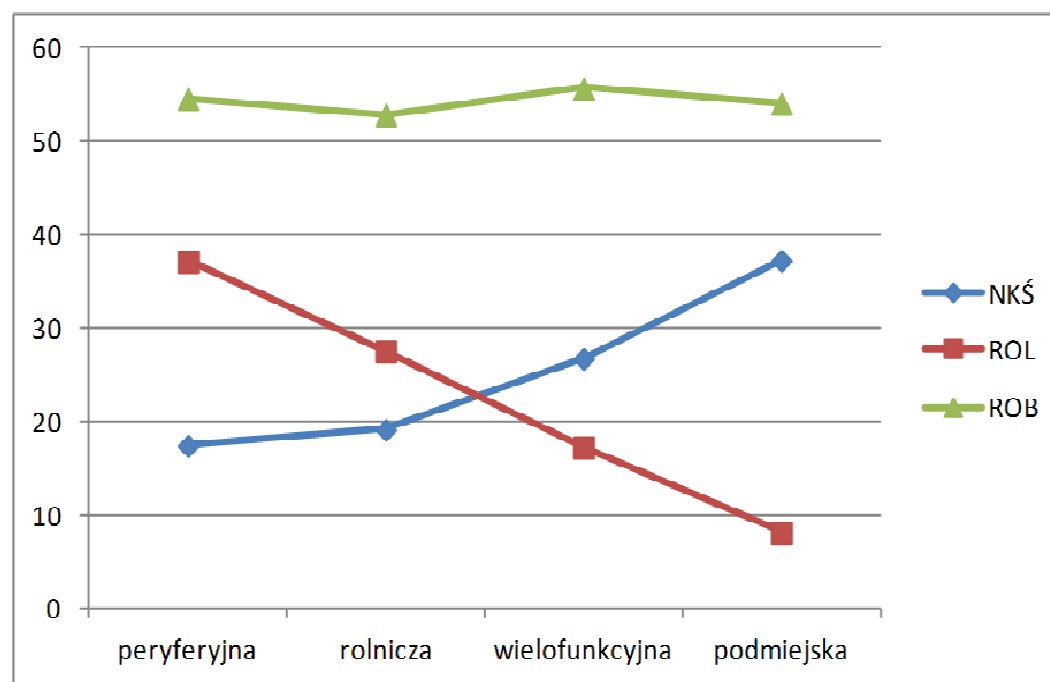

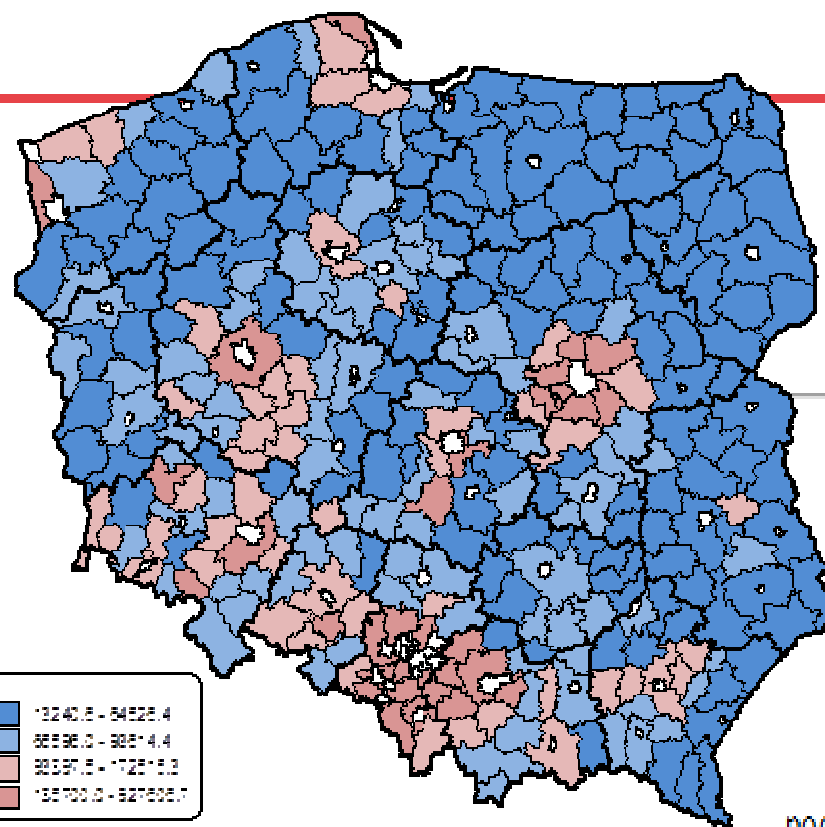
Zróżnicowanie wg typów gospodarki lokalnej

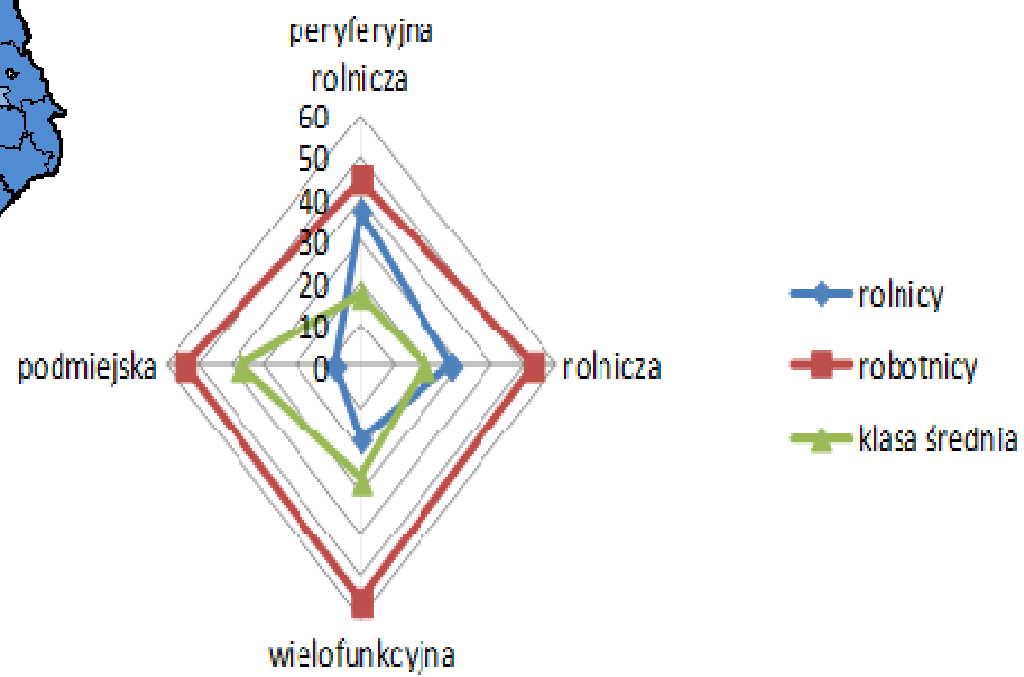
Struktura społeczno-zawodowa wsi w 2013 roku wg typów obszarów wiejskich

Grupa społeczno-zawodowa	Typ obszarów wiejskich				
	Wieś ogółem	Peryferyjny rolniczy	Rolniczy	Wielofunkcyjny	Podmiejski
1. „Nowa klasa średnia” (grupy 1-4)	22,0	17,5	19,2	26,8	37,3
2. Rolnicy (grupa 6)	27,4	37,2	27,6	17,3	8,2
3. Robotnicy i fizyczni pracownicy usług (grupa 5 i 7-9)	50,2	44,6	53,0	55,9	54,4

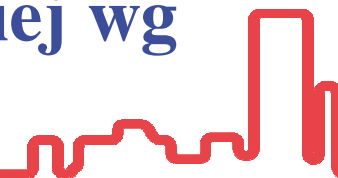
Źródło: Halamska 2013

Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej w 2013 roku wg województw na tle wybranych elementów ich charakterystyki w %.

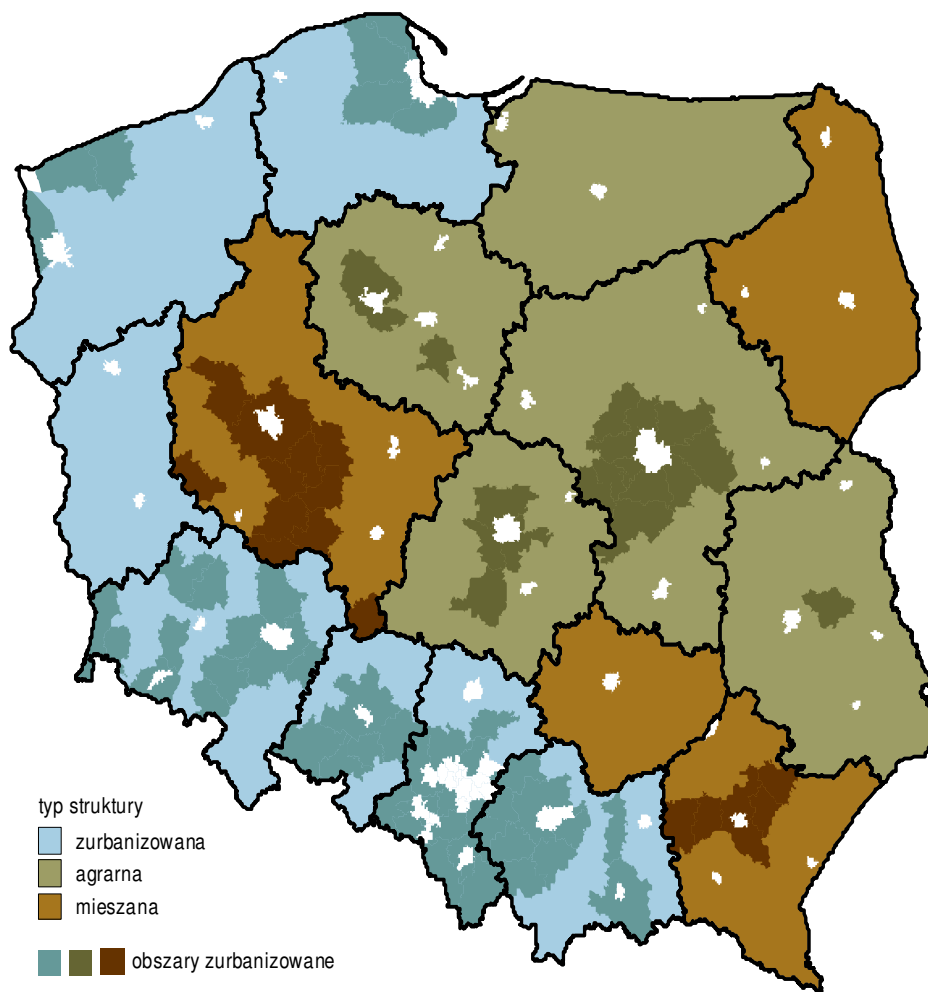
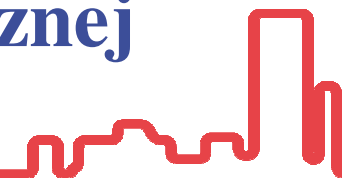
Województwo	Typ struktury społecz- nej	Urbani- zacja*	Wysz- tałcenie**	WDB ***	Struktura społeczna****: wieś ogółem		
					NKŚ	ROL	ROB
	1	2	3	4	5	6	7
Wieś ogółem	X	X	35,4	X	22,0	28,6	49,1
Dolnośląskie	1	69,3	37,3	116,3	24,9	18,4	55,9
Kuj-pomorskie	2	59,8	32,2	89,3	17,5	39,8	42,4
Lubelskie	2	46,2	35,7	72,5	15,2	51,8	32,2
Lubuskie	1	63,1	34,6	94,6	25,2	14,6	57,2
Łódzkie	2	63,2	35,1	90,6	17,0	35,9	47,0
Małopolskie	1	48,6	36,0	87,6	25,8	25,8	48,4
Mazowieckie	2	64,3	38,7	130,8	20,8	33,3	45,6
Opolskie	1	52,0	31,3	95,4	25,8	7,3	66,9
Podkarpackie	3	41,3	35,5	73,0	21,0	25,5	53,5
Podlaskie	3	60,5	31,6	78,5	23,1	49,1	27,8
Pomorskie	1	64,9	35,5	106,7	30,5	13,7	54,7
Śląskie	1	77,3	39,5	105,5	31,8	8,7	60,0
Świętokrzyskie	3	44,6	35,6	76,6	21,9	33,3	44,8
War-mazurskie	2	59,2	29,3	88,2	9,9	36,5	53,3
Wielkopolskie	3	55,1	35,4	96,8	19,3	25,7	55,2
Zach-pomorskie	1	68,7	32,5	100,6	25,2	20,9	53,9

Struktura społeczno-zawodowa ludności wiejskiej wg województw: zróżnicowanie wewnętrzne

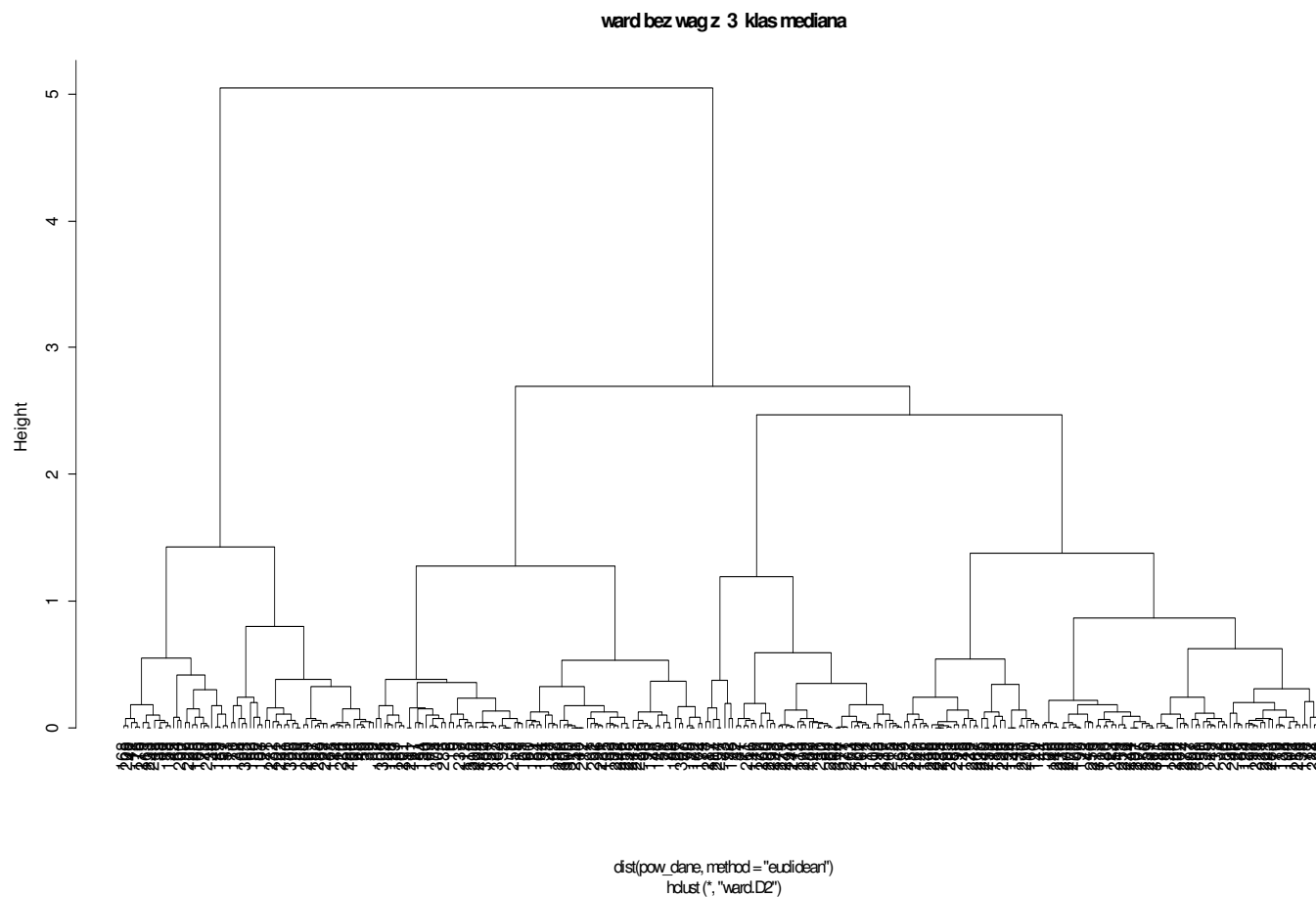
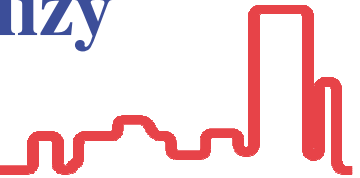
Województwo	Typ struktury społecznej	Obszary wiejskie (powiaty ziemskie)		Struktura społeczna: obszary zurbanizowane			Struktura społeczna: obszary rolnicze		
		Zurbanizowane	Rolnicze	NKŚ	ROL	ROB	NKŚ	ROL	ROB
	1	8	9	10	11	12	13	14	15
Wieś ogółem	X	25	75	30,8	15,0	53,2	18,1	34,3	47,5
Dolnośląskie	1	46	54	33,6	16,6	49,8	19,9	19,7	60,4
Kuj-pomorskie	2	11	89	22,4	21,0	56,7	16,9	42,2	40,9
Lubelskie	2	5	95	16,2	21,2	62,6	15,4	53,1	31,6
Lubuskie	1	0	100				25,2	14,6	57,2
Łódzkie	2	9	81	25,3	21,8	52,9	15,5%	38,4	46,1
Małopolskie	1	53	47	31,8	14,8	53,4	20,6	35,4	43,9
Mazowieckie	2	30	70	36,0	16,0	48,0	14,6	40,6	44,8
Opolskie	1	45	55	30,8	4,7	64,5	4,5	18,6	76,9
Podkarpackie	3	24	76	25,1	19,5	55,4	19,9	27,1	53,0
Podlaskie	3	0	100				23,1	49,1	27,8
Pomorskie	1	25	75	40,3	8,4	51,2	24,7	17,4	57,9
Śląskie	1	76	24	35,8	3,2	60,9	25,6	16,0	58,4
Świętokrzyskie	3	0	100				21,9	33,3	44,8
War-mazurskie	2	0	100				9,9	36,5	53,3
Wielkopolskie	3	35	65	24,1	26,7	49,3	14,7	24,7	60,6
Zach-pomorskie	1	17	83	34,0	12,9	53,1	23,9	22,2	53,9

Zróżnicowanie wewnętrzne struktury społecznej w różnych społecznych typach województw

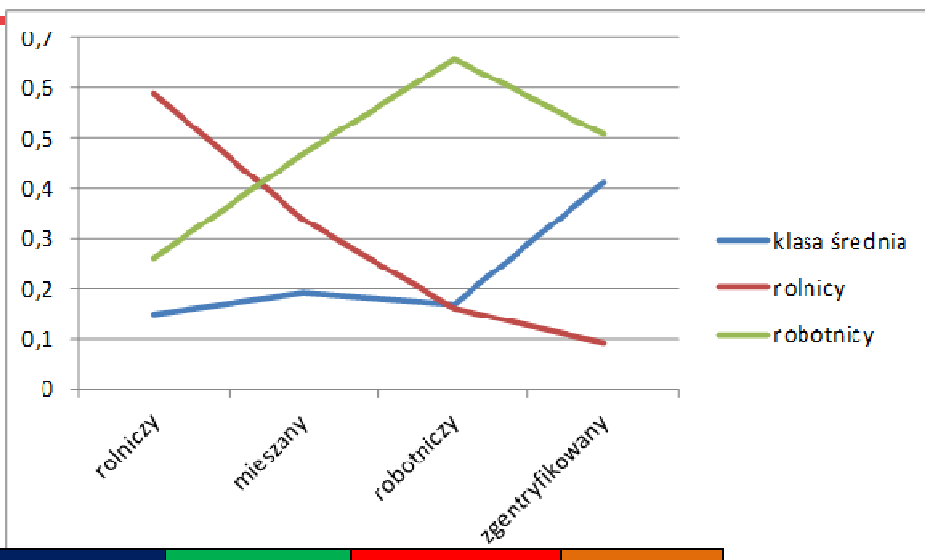
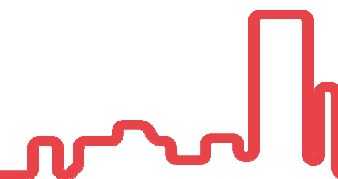

- Przy agregacji grup społeczno-zawodowych, w układzie wojewódzkim rysują się trzy typy struktury społecznej: zgentryfikowany, zagraryzowany oraz mieszany.
- Zróżnicowanie struktury społecznej w dwóch typach obszarów wiejskich istnieje w większości (12) województw. **Większe różnice w strukturze społecznej między obszarami nierolniczymi a rolniczymi istnieją w województwach o agrarnym typie struktury społecznej, niż w województwach, których struktura społeczna należy do dwóch pozostałych typów: zurbanizowanego i mieszanego.**

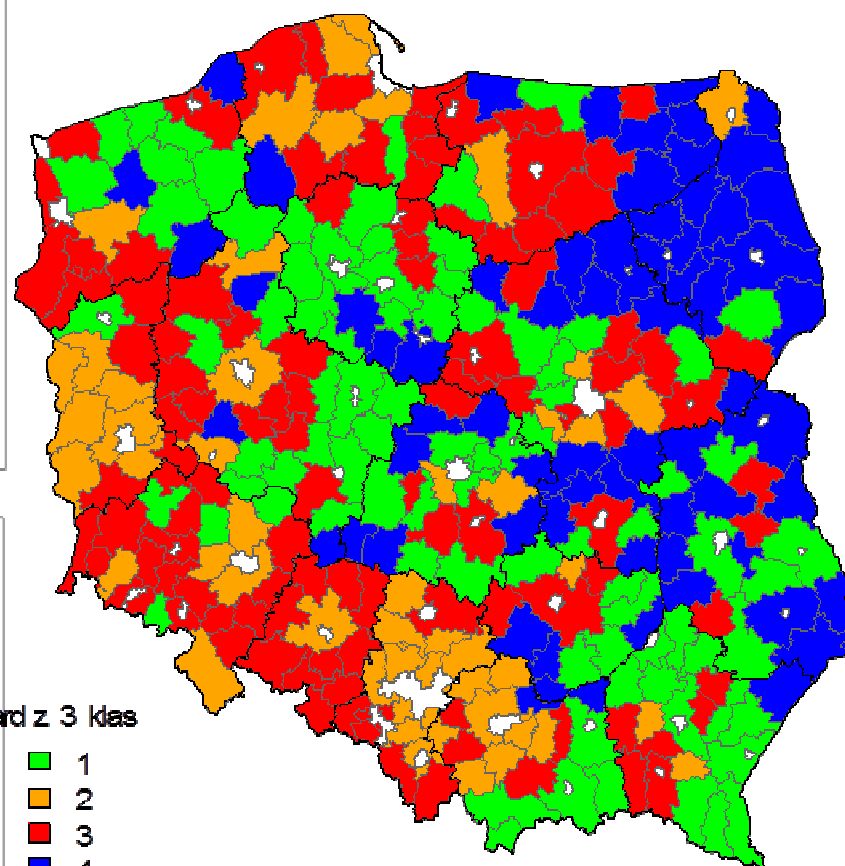
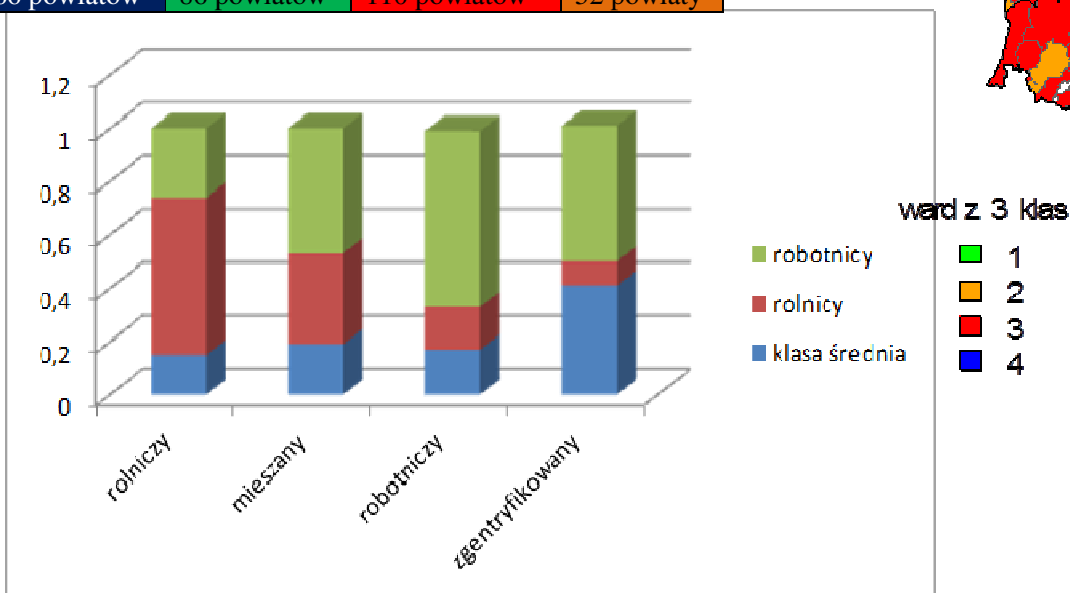
Modele (typy idealne) struktury; zasady analizy statystycznej

Modele struktury społecznej wsi

66 powiatów 86 powiatów 110 powiatów 52 powiaty

Zmiany i zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej wsi: podsumowanie

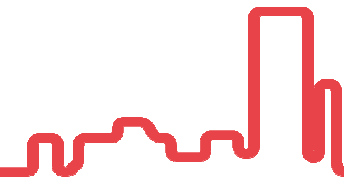
1. Rewolucyjne zmiany: rolnicy przestają być dominująca grupa społeczno-zawodową na wsi. Postępujący proces gentryfikacji wsi.
2. Wiejska Polska ma w swym składzie społeczno-zawodowym ok. 45% robotników i po ok. 27% rolników i przedstawicieli klasy średniej. To pozwala zaklasyfikować ją do grupy europejskich krajów, których struktura społeczna jest w trakcie modernizacji.
3. Ta wiejska Polska zaczyna się dzielić na „mało rolniczą” i „rolniczą”. Decyduje o tym struktura gospodarki. Podział przestrzeni wiejskiej między te dwa jej typy nie jest oczywiście równy: do wiejskiej rolniczej należy $\frac{3}{4}$ powiatów ziemskich oraz tyleż obszarów wiejskich; do mało rolniczej, zurbanizowanej – odpowiednio po $\frac{1}{4}$.

Zmiany i zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej wsi: podsumowanie

4. W przestrzennym zróżnicowaniu struktury społecznej widoczny jest wpływ zarówno czynników historycznych jak i ekonomicznych. Wydaje się przy tym, że silniejszy wpływ na aktualne zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej mają czynniki ekonomiczne, związane z typem gospodarki lokalnej.
5. To, co różni wiejskie obszary województw od siebie, to nie tylko typ struktury społeczno-zawodowej, ale także skala jej wewnętrznego zróżnicowania. W niektórych województwach, przede wszystkim należącym do typu agrarnego, różnica między obszarami rolniczymi i zurbanizowanymi jest bardzo duża, że procesy zmian struktury społecznej zdają się przebiegać w odmiennych rytmach.

Cytowane pozycje

1. Bański J. 2011, Wieś w badaniach geograficznych – ewolucja badań i przegląd koncepcji rozwoju obszaru wiejskiego. W: M. Halamska (red.). *Wieś jako przedmiot badań naukowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 29-44.
2. Gilejko L.K., 2010, „Klasy i warstwy we współczesnym społeczeństwie polskim”, w: M. Jarosz (red.) „Polacy równi i równiejsi”, Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, s. 17 - 44.
3. Halamska M., 2015, „Zróżnicowanie społeczne „wiejskiej Europy”, *Wieś i Rolnictwo* nr 4, s. 47-66.
4. Halamska M., 2013, „Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie”, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
5. Mendras H., 1997, „La nouvelle resolution francaise 1965-1986”, Paris, Gallimard.